

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

1. ลักษณะเบื้องต้นของสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม

1.1 สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ผลการวิจัยปรากฏว่าชาวบ้านที่เข้าชมวัด-
ทัศนส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุระหว่าง 21-30 ปี มีการศึกษาระดับไม่สูงกว่า ป.4 และ
แต่งงานแล้ว ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ และมีรายได้ในระดับ 1,001 -
2,000 บาทต่อเดือน ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่ได้เป็นสมาชิกหรือกรรมการใด ๆ

1.2 การเปิดรับสื่อ ผลการวิจัยปรากฏว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่มีวิทยุ รองลงมาก็คือ
มีโทรทัศน์ และไม่อ่านหนังสือพิมพ์ แต่มีการประชุมลูกบ้านอยู่บ่อย ๆ เดือนละประมาณ
1 ครั้ง ทุกคนระบุว่าเคยได้ยินชื่อโครงการอีสานเขียว และได้ยินจากโทรทัศน์มากที่สุด แต่
อย่างไรก็ดี ส่วนใหญ่ไม่สามารถชี้แจงความหมายของโครงการอีสานเขียวได้

1.3 ความรู้เรื่องโครงการอีสานเขียว

ผู้เข้าร่วมโครงการเกือบ 3 ใน 4 ไม่ทราบว่าโครงการอีสานเขียวคือ
อะไร และหลังจากชมวัดทัศนแล้ว มีผู้ที่มีความรู้เรื่องโครงการอีสานเขียวเพิ่มขึ้นเล็กน้อย
โดยที่ประมาณครึ่งหนึ่งเข้าใจว่า โครงการอีสานเขียวเป็นโครงการช่วยเหลือและแก้ปัญหา
ชาวอีสานหรือหมู่บ้านใหม่มีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิม ให้กินดีอยู่ดี มีเศรษฐกิจดี ให้บ้านเมือง
เจริญและอุดมสมบูรณ์ เพื่อช่วยกันพัฒนาให้หายแห้งแล้งและสมบูรณ์เหมือนแต่ก่อน และ
รองลงมาผู้เข้าร่วมโครงการคิดว่าโครงการอีสานเขียวเป็นโครงการปลูกต้นไม้ ปลูกป่า เป็น
การช่วยป้องกันน้ำท่วม

อย่างไรก็ตาม ผู้เข้าร่วมโครงการร้อยละ 80 ไม่ทราบว่าศาลาอีสานเขียวคือ
อะไร แต่เมื่อชมวัดทัศนแล้วความรู้เพิ่มขึ้น โดยที่ในจำนวนผู้รู้ก็มีผู้ทราบว่าศาลาอีสานเขียว
สร้างไว้เพื่อประชุมแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ใช้เป็นที่ทำกิจกรรมพัฒนา และเป็นที่ยุมนุมโครงการ
ต่าง ๆ มากที่สุด

ในทำนองเดียวกัน ผู้เข้าร่วมโครงการเกือบครึ่งมีความรู้เรื่องกิจกรรมพัฒนา
ภาคอีสาน และเมื่อชมวัดทัศนแล้วมีผู้ทราบถึงกิจกรรมพัฒนาภาคอีสานเพิ่มมากขึ้นเกินกว่าครึ่ง

เล็กน้อย ซึ่งในจำนวนกิจกรรมที่มีผู้ทราบนั้น ผู้เข้าร่วมโครงการทราบถึงกิจกรรมในการฟื้นฟูปลูกป่า การเกษตร และการลดการตัดต้นไม้มากที่สุด ในเรื่องของการพัฒนาหมู่บ้านการร่วมมือกันของผู้เข้าร่วมโครงการและรัฐบาล และเรื่องการหาแหล่งน้ำก็มีคนทราบในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน เมื่อเทียบก่อนและหลังการชมวิดิทัศน์

1.4 ความคิดเห็นที่มีต่อโครงการอีสานเขียว (ภายหลังจากชมวิดิทัศน์)

ผู้เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่เชื่อว่าเดิมสภาพความเป็นอยู่ของชาวอีสานเคยเป็นสุขและสามารถพึ่งตนเองได้อย่างดี และเชื่อว่าอีสานวันนี้มีแต่ความแห้งแล้ง พวกเขาเชื่อว่า จะให้ความสนับสนุนโครงการอีสานเขียวได้มาก และโครงการอีสานเขียวจะทำให้ชาวอีสานไม่ต้องอพยพเข้าไปหางานทำในเมืองใหญ่เท่าไรนัก อีกทั้งยังเชื่อว่านักวิชาการพร้อมผู้เชี่ยวชาญสามารถช่วยให้อีสานสมบูรณ์ได้ แต่ไม่เห็นด้วยกับที่ว่าความจริงที่รับมาจากกรุงเทพฯ ฯ ทำให้อีสานเปลี่ยนไปในทางที่เลวลง

1.5 ความคิดเห็นเกี่ยวกับการให้ความรู้เรื่องอีสานเขียว

ผลการวิจัยพบว่าผู้เข้าร่วมโครงการทั้งหมดคิดว่าเรื่องอีสานเขียวที่ได้ชมนั้นเกี่ยวข้องกับตัวผู้เข้าร่วมโครงการเองโดยตรง และผู้เข้าร่วมโครงการมากกว่าร้อยละ 90 ชอวิดิทัศน์เรื่องนี้ เนื่องจากเหตุผลต่อไปนี้เป็นหลัก เนื้อเรื่องดีมีสาระดี ทำให้รู้ความเป็นมาและสภาพปัจจุบัน ให้ความรู้เรื่องภาคอีสานและโครงการ อีกทั้งยังทำให้รู้ถึงความแห้งแล้งและความอุดมสมบูรณ์ในภาคอีสาน ส่วนเหตุผลอื่น ๆ ที่รองลงมาก็เนื่องจากทำให้อีสานสมบูรณ์จริง ไม่แห้งแล้งและมีรายได้ ทำให้นึกถึงอดีตที่เคยสมบูรณ์ และเหตุผลต่อมาก็คือเป็นโครงการที่ช่วยให้ประชาชนพัฒนาตนเอง อีสาน และหมู่บ้านให้กินดีอยู่ดี

ผู้เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่เมื่อชมวิดิทัศน์แล้วคิดว่าวิดิทัศน์เรื่องนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการพัฒนาอีสานและหมู่บ้านให้สมบูรณ์ เป็นเรื่องเกี่ยวกับความก้าวหน้าของโครงการมีคนมาช่วยพัฒนาทำให้อดีตในนามีปลาในนามีข้าวกลับมาอีกครั้งหนึ่ง ทำให้ความเป็นอยู่ดีขึ้น รองลงมาก็คิดว่าเป็นเรื่องความเป็นมาของโครงการอีสานเขียว และเป็นเรื่องการช่วยกันปลูกป่าปลูกต้นไม้ ไม่ทำลายป่า ทำให้คนรักษาป่า

ผู้เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่เมื่อชมแล้วเข้าใจเรื่องอีสานเขียวว่า เป็นเรื่องดังต่อไปนี้การพัฒนาอีสานให้กินดีอยู่ดี มีความเจริญอุดมสมบูรณ์และสงบสุข ซึ่งมีมากที่สุด รองลงมาก็เข้าใจว่า อีสานเคยสมบูรณ์แต่กลับแห้งแล้ง เรื่องนี้จึงบอกให้รู้ถึงวิธีทำให้เหมือน

เดิมนอกจากนี้ยังชี้ให้เห็นสภาพความแข็งแรง ความแตกต่างและความสมบูรณ์โดยชี้ให้เห็นสาเหตุและวิธีแก้ไข และในลำดับต่อมาคือเข้าใจว่าเป็นเรื่องของป่าไม้ ถ้ามีป่าไม้แล้ว อีสานจะเขียว การให้ประชาชนปลูกต้นไม้ ปลูกป่า ปลูกพืชที่เจ้าหน้าที่แนะนำ ลดการตัดต้นไม้ เป็นการช่วยอนุรักษ์ป่าไม้ แต่อย่างไรก็ดีก็ยังมีเข้าใจเรื่องนี้บ้าง ไม่เข้าใจบ้าง อยู่เป็นจำนวนมาก

นอกจากนี้ผู้เข้าร่วมโครงการชอบโครงการอีสานเขียวตรงเรื่องที่เป็นโครงการที่สร้างอีสานให้เขียว อุดมสมบูรณ์ เจริญเหมือนเดิม และทำให้ชุ่มชื้น นอกจากนี้ก็ชอบในเรื่องการช่วยให้ไม้ตัดต้นไม้ทำลายป่า ช่วยแนะนำให้ปลูกป่า ทำการเกษตร และเรื่องการพัฒนาชาวอีสานโดยเฉพาะพัฒนาคน หมู่บ้าน และชนบทให้ดีขึ้น

อย่างไรก็ดี มีผู้ขอวิติทัศน์เนื่องจากเนื้อหารายการ ภาษาที่ใช้และลีลาการพูดมาก และคิดว่าวิติทัศน์เรื่องนี้จะก่อประโยชน์ให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องกับภาคอีสาน เช่น คนอีสาน ภาคอีสานและหมู่บ้านมากที่สุด และก่อประโยชน์ให้กับคนส่วนรวมทั่วไป เช่น ประชาชนทั่วไป ช่างนา ประเทศ รองลงมา

1.6 เจตนารมณ์ที่มีต่อการสนับสนุนโครงการอีสานเขียว

เกี่ยวกับเจตนารมณ์ของผู้เข้าร่วมโครงการที่มีต่อการสนับสนุนโครงการอีสานเขียวเห็น ผู้เข้าร่วมโครงการจำนวน 1 ใน 4 มีเจตนารมณ์ที่จะรักษาป่าไม้ ปลูกป่ามากที่สุด จะช่วยแนะนำ ช่วยโฆษณาประชาสัมพันธ์ให้คนที่ไม่ได้ฟัง และกระจายข่าวให้ชาวบ้าน ได้ฟังกันทั่วหัวเป็นอันดับต่อมา และจะช่วยพัฒนาหมู่บ้าน ปรับปรุงหมู่บ้านให้ดีขึ้นเป็นอันดับที่ 3

ในขณะเดียวกัน ผู้เข้าร่วมโครงการคิดจะเข้าร่วมโครงการโดยช่วยโครงการทุกอย่างเท่าที่จะทำได้ เพื่อปรับปรุงหมู่บ้านให้ดีขึ้นเป็นจำนวนมากที่สุด จะช่วยด้านแรงงาน เช่น สร้างสิ่งต่าง ๆ ถนน สระน้ำ ทำความสะอาดหมู่บ้าน เป็นอันดับสอง และจะนำสิ่งที่แนะนำมาใช้ทำงานส่วนตัว เช่น สร้างบ้านด้วยอิฐ ปรับปรุงตนเอง เช่น ไร่ นา ปลูกต้นไม้ในไร่ เป็นอันดับที่ 3

ผู้เข้าร่วมโครงการจำนวนกว่าครึ่งคิดจะบริจาคทรัพย์สินและสิ่งของเพื่อช่วยเหลือโครงการ ซึ่งทำให้แนวโน้มของการร่วมกันบริจาคทรัพย์สินและสิ่งของเป็นไปได้มาก

อย่างไรก็ดีผู้เข้าร่วมโครงการก็ได้ให้ข้อคิดเห็นต่อวิทยากรเรื่องนี้เป็น 2 ประการด้วยกัน คือ ที่ควรปรับปรุงและไม่ปรับปรุงวิทยากร ซึ่งข้อเสนอแนะในแง่ที่ไม่ต้องปรับปรุงคือวิทยากรชุดนี้ดีอยู่แล้ว สร้างเรื่องดี ทำให้คนปฏิบัติตาม เพลงประกอบเพราะ การสื่อภาษาชัดเจนและเนื้อหาเหมาะสมอยู่แล้ว อัตราประมาณ 2 ใน 3 ให้ข้อเสนอแนะในประเด็นที่ต้องปรับปรุงวิทยากร และส่วนที่ควรปรับปรุงมีดังต่อไปนี้ ควรเพิ่มเติมเรื่องที่ไม่เคยเห็นใน โครงการอีสานเขียวที่นอกเหนือจากนี้ และควรมีรายละเอียดเพิ่มขึ้นกว่านี้ ควรมีการบรรยาย ให้มากขึ้น เช่น เรื่องป่าไม้ น้ำ การขุดลอกคลอง ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรปรับปรุงมากที่สุดและเรื่องคุณภาพควรที่จะให้ดีกว่านี้ เช่น เรื่องควรรยาวกว่านี้ ภาพควรใหญ่กว่านี้ มองไม่ชัด การตัดต่อภาพเร็วเกินไป เป็นสิ่งที่ควรปรับปรุงเป็นอันดับที่ 2 ส่วนเรื่องภาษาพื้นเมืองสำเนียงไม่ชัดเจน พูดไม่รู้เรื่อง เป็นอันดับที่ 3 เรื่องการแสดงผลพัฒนาให้เป็นขั้นตอน ควรให้เห็นการทำงานที่จริงว่าทำอะไร ใช้เวลาเท่าไร มีประโยชน์อย่างไร และทำอย่างไรอีสานจึงสมบูรณ์ เป็นอันดับที่ 4

การทดสอบสมมติฐาน

สมมติฐานที่ 1 ภายหลังจากการรับสื่อวิทยากรในโครงการสนับสนุนโครงการอีสานเขียว จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้และความคิดเห็นต่อโครงการอีสานเขียว

จากผลการวิจัยปรากฏว่า ยอมรับสมมติฐานที่ 1 ในเรื่องการเพิ่มความรู้

ในขณะเดียวกัน ผู้เข้าร่วมโครงการไม่มีการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ภายหลังจากที่ชมวิทยากรแล้ว ดังนั้น จึงปฏิเสธสมมติฐานในเรื่องของการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็น

สมมติฐานที่ 2 ความรู้ความเข้าใจในโครงการอีสานเขียวมีความสัมพันธ์กับเจตนาารมณ์ของผู้เข้าร่วมโครงการเกี่ยวกับการช่วยกันพัฒนาอีสานให้เขียว

จากการวิจัยปรากฏว่า ปฏิเสธสมมติฐานที่ 2

สมมติฐานที่ 3 อายุ การศึกษา และระดับเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงความรู้เรื่องอีสานเขียว

ผลการวิจัยพบว่า ผู้เข้าร่วมโครงการที่มีอายุ การศึกษา และระดับเศรษฐกิจ
ไม่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงความรู้เรื่องอีสานเขียว ดังนั้น จึงปฏิเสธสมมติฐานที่ 3

สมมติฐานที่ 4 อายุ การศึกษา และระดับเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กับการ
เปลี่ยนแปลงความคิดเห็นเรื่องอีสานเขียว

ผลการวิจัย พบว่า ผู้เข้าร่วมโครงการที่มีอายุ การศึกษา และระดับเศรษฐกิจ
ต่างกัน ไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นเรื่องอีสานเขียว

การอภิปรายผล

1. การที่ผู้เข้าร่วมโครงการมีความรู้เพิ่มขึ้นหลังดูวิดีโอ อาจสันนิษฐานได้ว่า
สื่อที่ใช้มีประสิทธิภาพในการช่วยเพิ่มความรู้ เพราะเมื่อดูเปอร์เซ็นต์ของความรู้ที่เพิ่มขึ้น
ปรากฏว่า สื่อวิดีโอชุดนี้ทำให้ความรู้ในแต่ละข้อเพิ่มขึ้น ดังเช่นเรื่องโครงการอีสานเขียว
คืออะไร - ความรู้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 26.2 เป็น 33.7 เรื่อง ศาลาอีสานเขียวคือ
อะไร - ความรู้เพิ่มจากร้อยละ 19.0 เป็น 29.6 เรื่อง กิจกรรมพัฒนาภาคอีสานคืออะไร
บ้าง - ความรู้เพิ่มจากร้อยละ 46.5 เป็น 56.0 อย่างไรก็ตามเปอร์เซ็นต์ของผู้ที่
ทราบที่เพิ่ม ไม่สูงอาจเนื่องมาจากความคลุมเครือ หรือความไม่เข้าใจอย่างถ่องแท้ของผู้
ชมวิดีโอ และเป็นความรู้อย่างกว้าง ๆ

หรืออาจสันนิษฐานได้อีกว่าผู้รับสารมีความคุ้นเคยกับโครงการอยู่ก่อนแล้ว
เพราะสังเกตได้จากมีผู้ตอบว่าเคยได้ยินชื่อโครงการทุกคน และโครงการนี้เป็นโครงการเพื่อ
ช่วยคนอีสานเอง ซึ่งส่วนใหญ่ได้ยินจากสื่อโทรทัศน์ ดังนั้น จึงมีความสนใจที่จะชมและเกิด
ความรู้เพิ่มขึ้นหลังจากที่ชมวิดีโอเพียงเล็กน้อย อย่างไรก็ตามตัวสื่อก็มีผลต่อการเพิ่มความรู้
ด้วย เนื่องจากประสิทธิภาพของสื่อมีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพของพฤติกรรมการสื่อสาร แต่ถ้า
ขาดการสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ การสื่อสารระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสารย่อมมีอุปสรรค ทำ
ให้การสื่อสารด้อยประสิทธิภาพ ผู้ส่งสารจำเป็นต้องตัดสินใจเลือก ใช้สื่อที่เหมาะสม การ
สื่อสารทางวิดีโอแม้จะเป็นสื่อที่ได้เปรียบสื่ออื่นที่เห็นทั้งภาพและได้ยินทั้งเสียง เป็นสื่อที่
ประชาชนทั่วไปนิยมเลือกรับมากที่สุด แต่วิดีโอมีข้อเสียเปรียบตรงที่ไม่สามารถเสนอเรื่อง
ราวได้อย่างละเอียดในระยะเวลาที่มีอยู่อย่างจำกัด จึงอาจให้ความรู้ในขีดจำกัดและความรู้
คงอยู่ในระยะเวลาอันสั้น

อย่างไรก็ดีสำหรับคำถามเรื่องศาลาอีสานเขียวคืออะไรนั้น ปรากฏว่า คำตอบที่ตอบว่า เป็นการสร้างสถานที่ด้วยอิฐ ปูน แปะการไผ่ไม้ เป็นการลดการตัดไม้ ทำลายป่าได้เพิ่มขึ้นอย่างมาก ซึ่งสันนิษฐานว่ามีสาเหตุมาจากการที่ผู้เข้าร่วมโครงการ ได้ ความรู้จากวิถีทัศน์โดยตรง ทั้งในคำบรรยายและรูปภาพแสดงให้เห็นถึงวิธีการก่อสร้างอย่าง ชัดเจน

ผู้เข้าร่วมโครงการเมื่อชมวิถีทัศน์แล้ว มีความรู้เพิ่มขึ้นกว่าก่อนชมวิถีทัศน์ ผลการวิจัยข้อนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ

- ชาริณี วีระสกุลรัตน์ ซึ่งได้ทำการศึกษาการใช้วิถีโอเพนเพื่อการสอน ช่อมเสริมวิชาวิทยาศาสตร์กายภาพชีวภาพ เรื่องรังสีที่มองไม่เห็น พบว่า คะแนนเฉลี่ยจากการทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนก่อนและหลังเรียน ช่อมเสริมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (ชาริณี วีระสกุลรัตน์ 2528:41-42)
- วชิราภรณ์ เรื่องไพบูลย์ ได้ศึกษาเกี่ยวกับประสิทธิผลของสื่อในการให้ ความรู้เรื่องภูมิคุ้มกันโรคแก่มารดาหลังคลอดบุตร พบว่า สไลด์ประกอบ เสียงและภาพลึกลับประกอบคำบรรยาย ทำให้เกิดการเพิ่มความรู้อะไรภูมิ คุ้มกันโรคแก่มารดาหลังคลอดอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (วชิราภรณ์ เรื่องไพบูลย์ 2525:49)
- รุ่งรัตน์ ศิริกิจวัฒนา ศึกษาประสิทธิผลของการเผยแพร่ความรู้ เรื่อง กฎหมายทะเบียนราษฎรแก่ชาวชนบท จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า ผู้เข้า รับการเผยแพร่ความรู้กฎหมายทะเบียนราษฎรในโครงการเผยแพร่กฎหมาย แก่ชาวชนบทมีความรู้เพิ่มขึ้น (รุ่งรัตน์ ศิริกิจวัฒนา 2529:จ)
- รุจิรารัตน์ ชูทองรัตน์ ศึกษาประสิทธิผลของการให้ความรู้โดยใช้สื่อบุคคล และภาพลึกลับต่อการเพิ่มความรู้อะไรเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นในเรื่องการ ปฏิบัติตนระหว่างตั้งครรภ์ของหญิงมีครรภ์ พบว่า การใช้สื่อบุคคลและภาพลึกลับ ก่อให้เกิดการเพิ่มความรู้อะไรภายหลังการให้ความรู้แก่หญิงมีครรภ์ (รุจิรารัตน์ ชูทองรัตน์ 2525:จ)

2. การที่สื่อวิทัศน์ชุดนี้มีประสิทธิภาพในระดับที่จะเปลี่ยนความรู้ผู้เข้าร่วมโครงการได้ แต่ไม่สามารถเปลี่ยนความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมโครงการ ทั้งนี้อาจจะสันนิษฐานได้ว่ามีสาเหตุมาจากผู้เข้าร่วมโครงการมีการเลือกรับข่าวสาร เลือกสนใจข่าวสาร เลือกตีความข่าวสาร และเลือกจำในสิ่งที่ตนสนใจและต้องการ ดังเช่นผู้เข้าร่วมโครงการมีความคิดเห็นต่อสารที่ได้รับไปต่างกัน ความคิดเห็นที่ผู้เข้าร่วมโครงการมีต่อสารจึงเป็นไปตามสิ่งที่ตนเลือกรับ อาจไม่ตรงกับสิ่งที่ผู้ผลิตต้องการได้ ซึ่งหลักการดังกล่าวสอดคล้องกับทฤษฎีทางการสื่อสารที่เกี่ยวกับการเปิดรับข่าว คือ กระบวนการในการเลือกรับ (Selectivity process) ซึ่งมีขั้นตอนต่าง ๆ คือ

- การเลือกเปิดรับสาร (Selective exposure) : เป็นการเลือกรับสื่อและข่าวสารตามความสนใจและความต้องการ เพื่อแก้ปัญหาและสนองความต้องการของบุคคล
- การเลือกสนใจข่าวสาร (Selective attention) : เป็นการเลือกสนใจข่าวสารที่ตรงกับความต้องการ
- การเลือกคิดหรือรับรู้ (Selective retention) : เป็นการเลือกจำในสิ่งที่ตนต้องการจะจำ และลืมในสิ่งที่ตนต้องการจะลืม (Joseph T. Klapper 1960 : 5)

นอกจากนี้ยังอาจสันนิษฐานได้ว่าผู้เข้าร่วมโครงการไม่สามารถเปลี่ยนความคิดเห็น เพราะเป็นการชมดูวิทัศน์เพียงครั้งเดียว และเนื้อหาสาระก็มีจำกัดยังไม่สามารถสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นได้มากนัก จึงไม่สามารถชี้ให้เห็นถึงความสำคัญหรือประโยชน์จากโครงการนี้ได้มากนัก ภายในช่วงสั้น ๆ 15 นาที มีข้อสันนิษฐานอีกประการหนึ่งว่า จากการที่ในชุมชนชนบทมีสื่อบุคคลสามารถเข้าถึงผู้เข้าร่วมโครงการได้ดี และสื่อมวลชนก็เป็นที่แพร่หลายอย่างกว้างขวาง ผู้เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่เปิดรับทั้งสื่อวิทยุ โทรทัศน์ และสื่อบุคคล ซึ่งสื่อทั้งสามประเภทนี้มีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวันของผู้เข้าร่วมโครงการเป็นอย่างมาก และความคิดเห็นก็ถูกสังคมนานด้วยสื่อเหล่านี้ ดังนั้นการที่จะนำสื่อวิทัศน์หรือโปสเตอร์เข้าไปจึงเป็นการยากที่จะประเมินได้ว่าความรู้หรือความคิดเห็นที่เกิดขึ้นไม่ได้เกิดจากความรู้ที่ได้มาจากสื่ออื่นที่มีอยู่แล้ว สื่อที่ใช้ในการประชาสัมพันธ์โครงการอีสานเขียวมีหลายประเภทและได้รับความเชื่อถืออย่างมากนั้นจะพบได้จากการวิจัยของ รศ. จุฬล รอดคำดี และคณะ ในเรื่อง "การศึกษาและประเมินผลงานประชาสัมพันธ์โครงการน้ำพระทัยจากในหลวงตามแนวพระราชดำริ เพื่อพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ". ซึ่งศึกษาประสิทธิภาพของสื่อ

เพื่อการประชาสัมพันธ์โครงการกับผู้เข้าร่วมโครงการในภาคอีสานทั้งหมด 17 จังหวัด ซึ่งเป็นกลุ่มข้าราชการผู้บริหารในระดับหัวหน้าราชการระดับจังหวัด 59 คน ระดับอำเภอ และระดับตำบล 247 คน และพบว่าผู้บริหารได้รับข้อมูลเกี่ยวกับโครงการอีสานเขียวจากสื่อดังต่อไปนี้ (จุมพล รอดคำดี และคณะ 2532 : 156)

ลำดับที่	ประเภทของสื่อ	ผู้บริหาร ระดับ จังหวัด	ผู้บริหาร ระดับ อำเภอ	ผู้บริหาร ระดับ ตำบล	รวม
1	โทรทัศน์	53	216	26	295 (97.0)
2	หนังสือพิมพ์	49	199	23	271 (89.1)
3	วิทยุกระจายเสียง	46	195	26	267 (87.8)
4	สื่อบุคคลต่าง ๆ	37	137	17	191 (62.8)
5	เอกสาร แผ่นพับ	39	128	7	174 (52.2)
6	กิจกรรมอื่น ๆ นิทรรศการ	44	102	9	155 (51.0)
7	สติ๊กเกอร์	33	80	5	118 (38.8)
8	สื่อพื้นบ้าน ลิเก หมอลำ	21	57	9	87 (28.6)
9	สื่ออื่น ๆ	7	24	1	32 (10.5)
10	ภาพยนตร์	4	15	0	19 (6.3)

จะเห็นว่าสื่อใน 3 อันดับแรกคือ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และวิทยุกระจายเสียง เป็นสื่อมวลชนที่ผู้เข้าร่วมโครงการเปิดรับมากที่สุด จึงชี้ให้เห็นว่าข่าวสารที่ผ่านสื่อมวลชนส่วนใหญ่จะถึงผู้รับมากกว่าสื่อประเภทอื่น โดยสื่อโทรทัศน์เป็นสื่อที่ได้รับความนิยมมากที่สุด จึงสันนิษฐานได้ว่าสื่อดังกล่าวข้างต้นมีความสามารถในการให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการอีสานเขียวเป็นส่วนใหญ่ หากจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นจึงควรย้ำข่าวสารให้มากกว่านี้ โดยสื่อมวลชนเหล่านี้

อย่างไรก็ตาม ความคิดเห็นของบุคคลสามารถจะถูกทำให้เปลี่ยนแปลงได้ ขึ้นอยู่กับว่าข่าวสารที่ได้รับจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงส่วนองค์ประกอบทุกส่วนของความคิดเห็น กล่าวคือองค์ประกอบทางความรู้ (Cognitive component) ทางด้านอารมณ์ (Affective component) หรือทางด้านปฏิบัติ (Behavioral component) หรือไม่ ถ้าส่วนใดส่วนหนึ่งไม่เปลี่ยนแปลงความคิดเห็นก็อาจไม่เปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้น ความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมโครงการจึงไม่เปลี่ยนแปลง นั่นคือ ผู้เข้าร่วมโครงการอาจจะขาดองค์ประกอบในการที่บุคคลจะถูกชักจูงโดยการสื่อสารชั้นใดชั้นหนึ่ง

ความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมโครงการหลังชมวิดีโอทัศน์ที่ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงนั้น
 ค้นกับงานวิจัยของ

- รุ่งรัตน์ ศิริกิจวัฒนา ศึกษาประสิทธิภาพของการเผยแพร่ความรู้เรื่องกฎหมายทะเบียนราษฎรแก่ชาวชนบท จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า ระดับทัศนคติต่อกฎหมายทะเบียนราษฎรของผู้เข้ารับการเผยแพร่ความรู้กฎหมายทะเบียนราษฎรเพิ่มขึ้นหลังจากเข้ารับการอบรม (รุ่งรัตน์ ศิริกิจวัฒนา 2529:จ)
- รุจิรารัตน์ ชูทองรัตน์ ศึกษาประสิทธิภาพของการให้ความรู้โดยใช้สื่อบุคคลและภาพพลิกต่อการเพิ่มความรู้ และเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นในเรื่องการปฏิบัติตนระหว่างตั้งครรภ์ของหญิงมีครรภ์ พบว่าการใช้สื่อบุคคลและภาพพลิกก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็น เรื่องการปฏิบัติตนระหว่างตั้งครรภ์ (รุจิรารัตน์ ชูทองรัตน์ 2525:จ)

สำหรับความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องอีสานเขียว : ค่าเฉลี่ยของความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมโครงการหลังชมวิดิทัศน์ลดลงในบางข้อ คือ ข้อที่ว่า "คุณเชื่อหรือไม่ว่าตัวคุณเองสามารถให้ความช่วยเหลือโครงการได้" ค่าเฉลี่ยจาก 4.2 ลดลงเหลือ 3.9 และข้อที่ว่า "คุณเชื่อหรือไม่ว่าโครงการอีสานเขียวจะทำให้ชาวอีสานกินดีอยู่ดี ไม่ต้องอพยพไปหางานทำในเมืองใหญ่" ค่าเฉลี่ยจาก 4.4 ลงเหลือ 4.3 ทั้งนี้สันนิษฐานได้ว่ามีสาเหตุมาจากในปัจจุบันมีคนอีสานอพยพเข้ามาหางานทำในเมืองกันมาก เพื่อดิ้นรนต่อสู้เพื่อปากท้อง การเปลี่ยนความคิดเห็นในข้อนี้จึงค่อนข้างยาก นอกจากนี้ความคิดเห็นในเรื่องของการสนับสนุนโครงการที่ลดลงนั้น อาจเนื่องมาจากสาเหตุที่ว่าบุคคลจะประเมินความสามารถของตนเองในการช่วยเหลือผู้อื่นนั้นเป็นไปได้ยาก สำหรับผู้เข้าร่วมโครงการที่มีรายได้ไม่มากและต้องทำงานหนัก ส่วนค่าเฉลี่ยเพิ่มในบางข้อนั้น อาจเป็นเพราะผู้เข้าร่วมโครงการมีความเชื่อเดิมในเรื่องความแข็งแกร่งกันดาร นอกจากนี้ก็มีนักวิชาการเข้ามาช่วยเหลือในหมู่บ้านจริง อีกทั้งความเจริญทางประการที่เข้ามา เช่น เทคโนโลยีต่าง ๆ ก่อให้เกิดการตัดไม้ทำลายป่าฝนจึงไม่ตก ฝนดินก็ยิ่งแห้งแล้ง จึงทำให้ผู้เข้าร่วมโครงการมีความคิดเห็นในทางที่จะสนับสนุนเรื่องดังกล่าวเพิ่มเติม แต่อย่างไรก็ตามความเจริญที่รับมาจากกรุงเทพฯ ไม่เฉพาะจะทำให้อีสานเปลี่ยนไปในทางที่เลวลงเท่านั้น แต่ยังทำให้อีสานเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นด้วย เช่น เครื่องยนต์กลไกที่ช่วยด้านการก่อสร้างต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีความรู้ใหม่ ๆ ที่ช่วยในด้านการเกษตร ดังนั้นจึงเป็นเหตุให้ผู้เข้าร่วมโครงการไม่เห็นด้วยกับข้อนี้

อย่างไรก็ตาม จากผลการวิเคราะห์บทวิดิทัศน์ (ภาคผนวก) ก็สามารถช่วยสนับสนุนความคิดในเรื่องของสื่อที่ขาดประสิทธิภาพในบางเรื่อง อันเป็นสาเหตุให้ความรู้หลังชมวิดิทัศน์เพิ่มขึ้น เล็กน้อย และเรื่องความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมโครงการที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด นั่นคือ

- ความละเอียดของขั้นตอนของโครงการมีไม่มากนัก
- ภาพที่ใช้ไม่สอดคล้องกับเนื้อหาและกลุ่มเป้าหมาย เช่น ใช้แผนที่ภาษาอังกฤษให้ผู้เข้าร่วมโครงการซึ่งเป็นชาวบ้านที่มีความรู้ไม่มากนักชม, ภาพควายที่ใช้ในวิดิทัศน์อันเกินความจริง ซึ่งขัดแย้งกับสภาพความอดอยากและแห้งแล้งของภาคอีสาน
- ใช้ภาษาที่ยากเกินไป เช่น ความสมดุลย์ของธรรมชาติ ความเจริญทางวัตถุ ความเจริญของเทคโนโลยี
- ภาพไม่ชัดเจน และบางตอนไม่มีภาพควบคู่กับคำอธิบาย

นอกจากนี้วิถีทัศน์เรื่องนี้กระทำขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ให้ผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เห็นความสำคัญของโครงการอีสานเขียวและให้บุคคลดังกล่าวและประชาชนทั่วไปสนับสนุนโครงการอีสานเขียวด้วยกำลังทรัพย์ กำลังปัญญา และให้ความร่วมมือกันในการที่จะพัฒนาอีสานให้เขียว โดยใช้สื่อวิถีทัศน์เป็นเครื่องมือที่จะทำให้บุคคลกลุ่มเป้าหมายในการทดสอบวิถีทัศน์ชุดนี้ ซึ่งดูจะไม่ค่อยสมเหตุสมผลเท่าใดนัก เพราะชาวบ้านและผู้มีอำนาจทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ย่อมมีพื้นฐานทางความคิดหรือการประเมินผลสื่อที่ต่างกัน สภาพพื้นฐานทางสังคมหรือประชากรศาสตร์ก็ต่างกันด้วย ซึ่งมีผลต่อความรู้ ความคิดเห็น ทักษะคติหรือพฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นในแบบที่ต่างกัน ดังนั้น จึงเห็นว่าการให้กลุ่มเป้าหมายดังกล่าวชมวิถีทัศน์ชุดนี้ไม่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายหลัก จึงทำให้สื่อไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอด้วย

3. เหตุผลประการสำคัญสำหรับการที่อาชีพ การศึกษา และระดับเศรษฐกิจไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้หลังชมวิถีทัศน์ และการที่ความคิดเห็นในการสนับสนุนโครงการ และความรู้หลังรับสื่อ ไม่สัมพันธ์กัน ก็อาจสันนิษฐานได้ว่ามีสาเหตุดังต่อไปนี้

- ก. การที่ผู้เข้าร่วมโครงการที่มีระดับอายุต่างกัน มีความรู้ไม่ต่างกันหลังจากรับสื่อวิถีทัศน์แล้ว อาจเป็นเพราะวิถีทัศน์ที่นำไปฉายมีความยาวถึง 15 นาที ซึ่งนับว่ายาวพอสมควร สำหรับรายการเชิงสารคดีความรู้ที่มิใช่ความบันเทิง ความตั้งใจของคนเราที่จะสนใจหรือมีสมาธิในการดูนั้นจึงมีได้ไม่นานนัก จึงอาจทำให้รับรู้ได้ไม่เต็มที่ ดังนั้น ความที่มีอายุต่างกัน แต่ขาดสมาธิในการดูเหมือน ๆ กันจะมีความรู้ไม่แตกต่างกันหลังจากรับสื่อ

การที่ผู้เข้าร่วมโครงการที่มีอายุมากและน้อย มีการเพิ่มความรู้และเปลี่ยนแปลงความคิดเห็น เรื่องอีสานเขียวไม่แตกต่างกัน คือ อายุไม่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นสอดคล้องกับผลงานวิจัยของ

- ธนพล โล่ห์สุวรรณ ได้ศึกษาประสิทธิภาพของเสียงตามสายที่มีต่อความรู้ความเข้าใจของประชาชนเกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่นในรูปเทศบาลของเขตเทศบาล เมืองสิงห์บุรี พบว่า อายุที่แตกต่างกัน ไม่มีความสัมพันธ์กับระดับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการปกครองท้องถิ่นในรูปเทศบาล (ธนพล โล่ห์สุวรรณ 2525 : ๖)

- คมคาย สวัสดิวงศ์ ศึกษาประสิทธิภาพของอุปกรณ์การสอนที่มีต่อภูมิคุ้มกันโรคของเด็กในเขตจังหวัดธนบุรี พบว่า อายุไม่มีความสัมพันธ์กับวิธีการจูงใจเพื่อให้มารดามีความรู้เรื่องโรคคอตีบ บาดทะยัก โปлио ไอกรณเพิ่มขึ้น (คมคาย สวัสดิวงศ์ 2522)

ผลการวิจัยด้านการวิจัยของ

- ลักษณะ มณฑาตุผลิน ศึกษาเผยแพร่ข่าวสารด้านสาธารณสุขมูลฐานด้วยเอกสารเผยแพร่ เรื่องอนามัยครอบครัวกับผลสมฤทธิ์จากการให้เอกสารเผยแพร่ พบว่า อายุมีความสัมพันธ์กับการเผยแพร่ข่าวสารด้านสาธารณสุขมูลฐานด้วยเอกสารเผยแพร่ โดยที่ผู้มีอายุน้อยได้รับความรู้เพิ่มขึ้นมากกว่าผู้มีอายุมากกว่า (ลักษณะ มณฑาตุผลิน 2525 : 8)
  - รุ่งรัตน์ ศิริกิจวัฒนา ศึกษาประสิทธิภาพของการเผยแพร่ความรู้กฎหมายทะเบียนราษฎร ในโครงการเผยแพร่กฎหมายแก่ชาวบ้านในชนบท พบว่า อายุและระดับการศึกษามีความสัมพันธ์กับการมีความรู้กฎหมายทะเบียนราษฎร (รุ่งรัตน์ ศิริกิจวัฒนา 2529 : ๖)
- ข. การที่ผู้เข้าร่วมโครงการมีระดับเศรษฐกิจแตกต่างกันไม่มีความรู้ต่างกันหลังรับสื่อ อาจเนื่องมาจากในการรับสื่อนี้มิได้มีการเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ จึงมีแนวโน้มว่าผู้เข้าร่วมโครงการที่มีรายได้มากหรือน้อยจะมีโอกาสเท่า ๆ กันในการรับสารจากวิทยุทัศน์ จึงไม่เกิดความแตกต่างกัน

หลังจากให้ความรู้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการ โดยใช้สื่อวิทยุทัศน์ ผู้เข้าร่วมโครงการที่มีระดับเศรษฐกิจสูงจะมีความรู้และเปลี่ยนแปลงความคิดเห็น เรื่องโครงการอีสานเขียวไม่แตกต่างจากผู้เข้าร่วมโครงการที่มีระดับเศรษฐกิจต่ำ

ผลงานวิจัยที่สนับสนุนงานวิจัยดังกล่าว เช่น

- คมคาย นาคะปัท ศึกษาประสิทธิภาพของอุปกรณ์การสอนที่มีต่อการมารับ

ภูมิคุ้มกันโรคของเด็กในจังหวัดราชบุรี พบว่า รายได้ของครอบครัวต่อเดือนไม่มีความสัมพันธ์กับวิธีการดูแลสุขภาพ เพื่อให้มารดามีความรู้เรื่องวัคซีนป้องกันโรคเพิ่มขึ้น (คมคาย นาคะปัท 2522)

- รุจิรารัตน์ ชูทองรัตน์ พบว่า ระดับเศรษฐกิจของหญิงมีครรภ์ไม่มีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ เรื่องการปฏิบัติตนระหว่างตั้งครรภ์ (รุจิรารัตน์ ชูทองรัตน์ 2525 : จ)
- รุ่งรัตน์ ศิริกิจวัฒนา ศึกษาประสิทธิผลของการเผยแพร่ความรู้กฎหมายทะเบียนราษฎรในโครงการเผยแพร่กฎหมายแก่ประชาชนในชนบท พบว่า รายได้ไม่มีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นที่มีต่อกฎหมายทะเบียนราษฎร (รุ่งรัตน์ ศิริกิจวัฒนา 2529 : จ)

ส่วนผลการวิจัยที่ดำเนินงานวิจัยเรื่องนี้ คือ

- ลักษณ์า มนชาติผลิน พบว่า หญิงมีครรภ์ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจสูงได้รับความรู้เรื่องอนามัยครอบครัวเพิ่มมากขึ้นกว่าหญิงมีครรภ์ที่มีระดับเศรษฐกิจต่ำ
- ค. ส่วนการที่ผู้เข้าร่วมโครงการที่มีระดับการศึกษาแตกต่างกันไม่มีความแตกต่างกันด้านความรู้หลังดูวิดีโอทัศน์ อาจเป็นเพราะผู้เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาต่ำใกล้เคียงกัน จึงมีแนวโน้มว่าจะมีความเข้าใจและทักษะในการรับความรู้ไม่แตกต่างกัน จึงทำให้ความรู้ที่เกิดขึ้นไม่แตกต่างกันมากนัก นอกจากนี้ยังสันนิษฐานได้อีกว่าเนื่องจากการแบ่งกลุ่มระดับการศึกษามีช่วงห่างไม่แตกต่างกันมากนัก คือ ระดับไม่สูงกว่า ป.4, ป.7 หรือเทียบเท่า และสูงกว่า ป.7 ดังนั้น การศึกษาจึงไม่มีผลต่อการชมวิดีโอทัศน์

หลังจากให้ความรู้เรื่องโครงการอีสานเขียวด้วยสื่อวิดีโอทัศน์ ปรากฏว่า ผู้เข้าร่วมโครงการที่มีระดับการศึกษาสูงจะมีความรู้และการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นเรื่องโครงการอีสานเขียวไม่แตกต่างจากผู้เข้าร่วมโครงการที่มีการศึกษาต่ำ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ อรรถ ณะทอง ซึ่งพบว่า การศึกษาไม่มีอิทธิพลในการทำให้ความรู้และความคิดเห็นของ

หญิงหลังคลอดเพิ่มมากขึ้นหรือน้อย - รุจิราวัฒน์ ชูทองรัตน์ ซึ่งพบว่าหญิงมีครรภ์ที่มีการศึกษาสูง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นมากกว่าหญิงมีครรภ์ที่มีการศึกษาต่ำ

แต่ค้านกับงานวิจัยของ

- ธนพล โล่ห์สุวรรณ ซึ่งพบว่า ระดับการศึกษา มีความสัมพันธ์กับการปกครองท้องถิ่น ในรูปเทศบาล (ธนพล โล่ห์สุวรรณ 2525 : ๖)
- ลักษณ์ มณฑาตุผลิน พบว่า ผู้มีการศึกษาสูง ได้รับความรู้เรื่องอนามัยครอบครัวเพิ่มมากขึ้นกว่าผู้ระดับการศึกษาต่ำ (ลักษณ์ มณฑาตุผลิน 2524 : 8)
- รุจิราวัฒน์ ชูทองรัตน์ พบว่า หญิงมีครรภ์ที่มีระดับการศึกษาสูง จะมีคะแนนหมวดความรู้ เรื่องการปฏิบัติตนระหว่างตั้งครรภ์เพิ่มขึ้นสูงกว่าหญิงมีครรภ์ที่มีระดับการศึกษาต่ำ ภายหลังจากให้ความรู้ด้วยสื่อบุคคลและภาพพลิก (รุจิราวัฒน์ ชูทองรัตน์ 2529 : ๖)
- ประภาพรรณ ลิงคเสลิต ได้ทำการศึกษาบทบาทของผู้ปกครองตามการรับรู้ของตนเอง ในการปลูกฝังสุขนิสัยด้านการป้องกันอุบัติเหตุ พบว่า การศึกษาที่แตกต่างกันของบิดามีความแตกต่างกัน ในบทบาทของผู้อบรมและฝึกฝน (ประภาพรรณ ลิงคเสลิต 2528 : 2)

งานวิจัยที่ค้านผลการวิจัยในเรื่องสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมทั้ง 3 เรื่อง คือ อายุ การศึกษา และระดับเศรษฐกิจ ไม่สัมพันธ์กับความรู้หลังชมวิดีโอ มีดังต่อไปนี้

- สมพิศ เจียมศักดิ์ศรี ได้ทำการศึกษาวิจัยความสัมพันธ์ระหว่างภูมิหลังทางครอบครัวกับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาสังคมศึกษาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 พบว่า รายได้มีความสัมพันธ์กับสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนวิชาสังคมศึกษาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (สมพิศ เจียมศักดิ์ศรี 2529)

- วัฒนา พุ่มเล็ก ได้ทำการวิจัยศึกษาเปรียบเทียบองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 จากโรงเรียนสาธิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พบว่า อาชีพ การเงิน การศึกษา การแนะนำ การเรียนและองค์ประกอบของสภาพแวดล้อมทางครอบครัวมีความสัมพันธ์กับนักเรียนที่มีผลสัมฤทธิ์ในการเรียน (วัฒนา พุ่มเล็ก 2513 : 69-70)
- ปิยาภรณ์ ชุตังกร ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบทางสังคม ประกอบด้วยลำดับที่เกิด ช่วงที่ห่างของบุตร ลักษณะครอบครัวและชั้นทางสังคมกับผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียน พบว่า การศึกษา อาชีพ รายได้ของบิดามารดาของนักเรียนมีความสัมพันธ์กับสัมฤทธิ์ผลทางการเรียนของนักเรียน (ปิยาภรณ์ ชุตังกร 2521 : 53)

ผลการวิจัยในเรื่องสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม คือ อายุ การศึกษา และระดับเศรษฐกิจ ไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้และความคิดเห็นหลังชมวิดีโอที่สอดคล้องกับงานวิจัยของ

- วชิราภรณ์ เรื่องไพบูลย์ ศึกษาเกี่ยวกับประสิทธิผลของสื่อในการให้ความรู้เรื่องภูมิคุ้มกันโรคแก่มารดาหลังคลอดบุตรโดยภาพพลิกและสไลด์ และพบว่าผู้มีอายุ รายได้ การศึกษา และอาชีพที่แตกต่างกันของมารดาหลังคลอด ไม่มีความแตกต่างกันในด้านความรู้ที่เพิ่มขึ้น (วชิราภรณ์ เรื่องไพบูลย์ 2525 : 49)
- จารุลักษณ์ พิณพรหมราช ได้ทำการศึกษาเปรียบเทียบทัศนคติทางการเรียนของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนปลายในกรุงเทพมหานครที่มีภูมิหลังทางครอบครัวและสภาพแวดล้อมทางโรงเรียนต่างกัน พบว่า การศึกษา อาชีพ และรายได้ของบิดามารดาของนักเรียนไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นทางการเรียน (จารุลักษณ์ พิณพรหมราช 2528 : 40)
- นงลักษณ์ ศรีสุวรรณ ทำวิจัยเรื่องลักษณะของนักเรียนประถมศึกษาปีที่ 6 ที่มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนคณิตศาสตร์สูง พบว่า การศึกษา อาชีพ และรายได้ของบิดามารดา และความรู้ลึกหรือทัศนคติต่อคณิตศาสตร์ไม่มีผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนคณิตศาสตร์ (นงลักษณ์ ศรีสุวรรณ 2528 : 52)

จะเห็นได้ว่างานวิจัยส่วนใหญ่พบว่าสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้และความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมโครงการภายหลังจากรับสื่อ ดังนั้น จึงเป็นการยืนยันว่าสภาพเศรษฐกิจและสังคม ได้แก่ อายุ การศึกษา และระดับเศรษฐกิจที่แตกต่างกันไม่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความรู้และความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมโครงการ

ยิ่งไปกว่านั้น ยังอาจสันนิษฐานได้ว่ากลุ่มผู้เข้าร่วมโครงการมีความคล้ายคลึงกันมาก ไม่ว่าในเรื่องการศึกษา อายุ หรือระดับเศรษฐกิจจึงทำให้ไม่พบค่าความแตกต่างระหว่างความรู้หลังชมวิดีโอทัศนกับการศึกษา อายุ และระดับเศรษฐกิจได้

นอกจากนี้ยังอาจสันนิษฐานได้ว่าสื่อเป็นสาเหตุสำคัญในการที่อาชีพ การศึกษา และรายได้ ไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้หลังชมวิดีโอทัศน ทั้งนี้จะเห็นได้จากคำแนะนำของผู้เข้าร่วมโครงการในเรื่องประสิทธิภาพของสื่อ ซึ่งเป็นสิ่งที่พึงนำมาพิจารณาให้เห็นว่าควรมีการปรับปรุงสื่อมากน้อยเพียงใด ซึ่งในวิดีโอทัศนชุดนี้ก็มีข้อเสนอแนะจากชาวบ้านในการปรับปรุงวิดีโอทัศนดังต่อไปนี้

- ควรเพิ่มเติมเรื่องที่ไม่เคยเห็นในโครงการอีสานเขียวที่นอกเหนือจากนี้ และควรมีรายละเอียดเพิ่มขึ้น ควรมีการบรรยายให้มากขึ้น เช่น เรื่องป่าไม้ เรื่องน้ำ เรื่องการขาดแคลน แสดงให้เห็นว่า เนื้อเรื่องยังไม่ละเอียดพอ เกษตรกรต้องทราบเรื่องราวต่าง ๆ เพื่อเพิ่มประสบการณ์ของตนมากกว่าที่นำเสนอ ดังนั้นควรปรับปรุงเนื้อเรื่องให้ละเอียดและชัดเจนกว่านี้
- ควรทำคุณภาพให้ดีกว่านี้ เช่น การตัดต่อภาพเร็วเกินไป หนึ่งควรยาวกว่านี้

แสดงให้เห็นว่า ควรปรับปรุงคุณภาพของวิดีโอทัศนเพิ่มมากขึ้น

- ภาษาพื้นเมืองสำเนียงไม่ชัดเจน พูดไม่รู้เรื่อง จึงควรคำนึงถึงความถูกต้องมากขึ้น การใช้ภาษาในสื่อวิดีโอทัศนควรพิถีพิถันและถูกต้อง ดังที่ผู้เข้าร่วมโครงการซึ่งเป็นเจ้าของภาษาแนะนำไว้
- ควรให้เห็นการพัฒนาที่เป็นขั้นเป็นตอน ให้เห็นการทำงานที่แท้จริงว่าทำอะไรบ้าง ใช้ระยะเวลาเท่าไร ทำแล้วมีประโยชน์อย่างไร ทำอย่างไรอีสานจึงสมบูรณ์

ความคิดเห็นที่แสดงออกแสดงว่าผู้เข้าร่วมโครงการต้องการวิดิทัศน์ประเภทที่ให้ความรู้อย่างแท้จริง มิใช่ความรู้เชิงประชาสัมพันธ์ โครงการตามวัตถุประสงค์ของการจัดทำวิดิทัศน์เรื่องที่น่าเสนอ ผลการวิจัยจึงน่าจะ เป็นแนวทางในการผลิตสื่อในโครงการอีสานเขียวนี้ได้เป็นอย่างดี

- ไม่ค่อยน่าสนใจ วิดิทัศน์ไม่ค่อยได้ผล อายากให้ทิ้งไว้ให้ดูบ่อย ๆ
- ควรมีสื่อมากกว่านี้ ควรมีเอกสารแจก
- อายากให้คนอีสานดูหนังเรื่องนี้มากกว่านี้

แสดงให้เห็นว่า ควรใช้สื่อหลาย ๆ ประเภทและดูซ้ำ ๆ เพื่อช่วยให้การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นตรงตามที่ ประมะ สตะเวทิน ได้กล่าวว่า ในการพัฒนาสังคมหรือประเทศนั้น สื่อมวลชนและสื่อระหว่างบุคคลต่างก็มีบทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนาการใช้สื่อทั้งสองประเภทร่วมกันในการพัฒนาประเทศจึงเป็นสิ่งที่เหมาะสม เพราะสื่อทั้งสองสามารถทำหน้าที่ส่งเสริมสนับสนุนซึ่งกันและกันได้ (ประมะ สตะเวทิน 2529 : 150) นอกจากนี้ หากได้มีการนำเสนอสารซ้ำไปซ้ำมาหรือบ่อย ๆ แล้ว จะช่วยให้ผู้ส่งสารทราบผลที่จะเกิดขึ้นได้ง่ายขึ้น และเป็นการช่วยตอกย้ำสารให้กับผู้รับสารด้วย ดังเช่น อรวรรณ บิลันธน์โอวาท กล่าวว่า สิ่งที่ทำให้ทราบถึงฝังแน็คได้ก็คือ การได้มีโอกาสสื่อสารซ้ำไปซ้ำมากับสมาชิกในกลุ่มเดิม (อรวรรณ บิลันธน์โอวาท เอกสารประกอบการสอนวิชาการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวจิตใจ) และเมื่อสารได้รับการตอกย้ำอยู่บ่อย ๆ การที่จะโน้มน้าวโนให้โอนเอียงไปตามเนื้อหาของสารก็เป็นไปได้อย่างขึ้น

เราอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า สารที่เราส่งไปนั้นมีโอกาสในการโน้มน้าวใจเพียงใด ผู้ส่งสารที่โน้มน้าวใจอาจจะไม่สามารถทำให้ผู้รับสารถึงขั้นลงมือปฏิบัติได้ แต่ผู้ส่งสารอาจทำให้ผู้รับสารเปลี่ยนความรู้ จิตสำนึก ความคิดรวบยอดหรือการรับรู้ได้ และการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ก็ เป็นพื้นฐาน ให้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในภายหลัง เมื่อรับสารที่โน้มน้าวใจต่อไป (อรวรรณ บิลันธน์โอวาท : เอกสารประกอบการสอนวิชาการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจ)

ข้อความดังกล่าวสอดคล้องกับผลการวิจัยที่ค้นพบ คือ สื่อวิดิทัศน์ทำให้ผู้รับสารเปลี่ยนความรู้ ความคิด การรับรู้ ซึ่งอาจจะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้ ถ้ามีการรับสารที่โน้มน้าวใจต่อไป คือ เมื่อมีการเสนอสารให้ผู้รับรับต่อไปเรื่อย ๆ นั้นเอง สารที่โน้มน้าวใจถ้าเสนอต่อไปเรื่อย ๆ อาจจะเปลี่ยนความคิดเห็นให้ผู้รับสารเห็นคล้อย

ตามได้ นั่นคือ ถ้าเสนอวิธีที่ค้นหาค้นต่อไปเรื่อย ๆ ก็อาจช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ และความคิดเห็นได้เพิ่มมากขึ้นนั่นเอง

ยิ่งไปกว่านั้น หากได้มีการใช้ Media Forum ในการให้ข่าวสาร คือ ใช้สื่อ บุคคลและสื่อมวลชนเข้าด้วยกัน ก็จะทำให้ประสิทธิภาพของการสื่อสารเป็นไปได้อย่างดี เนื่องจากในปัจจุบันสื่อมวลชนได้เข้ามามีบทบาทในการประชาสัมพันธ์เป็นอย่างมาก ซึ่งรวมทั้งการประชาสัมพันธ์โครงการอีสานเขียวด้วย ดังจะเห็นได้จากงานวิจัยของคณะผู้วิจัยจาก รศ. จุมพล รอดคำดี ในเรื่อง "การศึกษาและประเมินผลงานประชาสัมพันธ์โครงการ น้ำพระทัยจากในหลวง" ตามแนวพระราชดำริเพื่อพัฒนาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งค้นพบว่าผู้เข้าร่วมโครงการที่เป็นผู้บริหารในระดับต่าง ๆ มีความสนใจและเชื่อมั่นในสื่อมวลชนมากที่สุด และสื่อมวลชนเป็นสื่อที่แพร่กระจายข่าวสารเกี่ยวกับโครงการอีสานเขียวได้ดีที่สุด (จุมพล รอดคำดี และ คณะ 2531 : 199) ดังนั้น เพื่อที่จะให้การประชาสัมพันธ์เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ จึงควรใช้สื่อวิถีทัศน์ให้เป็นส่วนหนึ่งในการประชาสัมพันธ์ มิใช่ใช้เป็นสื่อหลักเพียงสื่อเดียว ซึ่งแนวคิดดังกล่าวสัมพันธ์กับงานวิจัยของสำนักงานวิจัยการศึกษา แห่งมหาวิทยาลัยฮูทาร์ ที่ได้พบว่า การใช้สื่อหลายประเภทจะช่วยให้เกิดความสัมฤทธิ์ผลในการโน้มน้าวใจ โดยเฉพาะสื่อบุคคลและสื่อมวลชนควรเสริมซึ่งกันและกัน (Bettinghaus 1968 : 170-171)

จากผลการวิจัยปรากฏว่า ความรู้ความเข้าใจในโครงการอีสานเขียวไม่มีความสัมพันธ์ทางบวกกับเจตนาารมณ์ของผู้เข้าร่วมโครงการเกี่ยวกับการช่วยกันพัฒนาอีสานให้เขียว ทั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่ามีสาเหตุมาจาก

1. ตัวสื่อมีข้อมูลไม่สมบูรณ์ตามที่ผู้เข้าร่วมโครงการต้องการ และความรู้ที่เพิ่มขึ้นส่วนใหญ่เพิ่มในระดับประมาณร้อยละ 5-10 เท่านั้น เช่น

- ผู้เข้าร่วมโครงการมีความรู้เรื่องโครงการอีสานเขียวเพิ่มขึ้นร้อยละ 7
- ผู้เข้าร่วมโครงการมีความรู้เรื่องศาลาอีสานเขียวเพิ่มขึ้นร้อยละ 10
- ผู้เข้าร่วมโครงการมีความรู้เรื่องกิจกรรมพัฒนาภาคอีสานเพิ่มขึ้นร้อยละ 10

ผู้เข้าร่วมโครงการจึงอาจไม่เข้าใจโครงการอีสานเขียวได้อย่างแท้จริงจนถึงขั้นที่จะมีเจตนาารมณ์ในการสนับสนุนโครงการได้

2. แม้ว่าผู้เข้าร่วมโครงการจะชอบเนื้อหา เพลง ภาษา และลีลาการพูด แต่ผู้เข้าโครงการยังไม่พร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือโครงการได้ ทั้งนี้เนื่องจากคนส่วนใหญ่ต้องทำงานหนักและมีระดับเศรษฐกิจไม่สูง การศึกษาก็ยังอยู่ในระดับต่ำเป็นส่วนใหญ่ อีกทั้งสถานภาพในครอบครัวของผู้เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่เป็นลูกบ้าน จึงไม่มีลักษณะผู้นำและไม่เป็นสมาชิกหรือกรรมการมากนัก การเสียสละให้กับสังคมจึงไม่มากเท่ากับผู้นำผู้เข้าร่วมโครงการ หรือผู้ที่เป็กรรมการในอันที่จะช่วยสังคม ดังนั้นในการที่จะให้เกิดการร่วมมือกันช่วยโครงการอีสานเขียวจึงจำเป็นต้องพิจารณาองค์ประกอบพื้นฐานอื่น ๆ ตลอดจนสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมด้วย

3. การที่หมู่บ้านส่วนใหญ่มีการประชุมเพียงเดือนละ 1 ครั้ง อาจทำให้ขาดการต่อยอดสื่อสารในการปลูกฝังความตั้งใจที่จะช่วยสนับสนุนโครงการ อีกทั้งผู้เข้าร่วมโครงการขาดความใส่ใจและความสนใจในการชมวิดิทัศน์หลังจากที่ฉายวิดิทัศน์ไปนาน ๆ จึงทำให้เจตนาารมย์ในการสนับสนุนโครงการไม่มีความสัมพันธ์กับความรู้หลังชมวิดิทัศน์ ซึ่งเหตุผลดังกล่าวสอดคล้องกับที่ Schramm อธิบายว่า ข่าวสารที่จะเข้าถึงความสนใจของผู้รับสารนั้น จะมีแนวโน้มที่จะทำให้การสื่อสารมีประสิทธิภาพมากขึ้น (Wilbur Schramm 1973 : 200) และทฤษฎีดังกล่าวสอดคล้องกับกระบวนการชักจูงใจโดยการสื่อสารของ ฮอฟ แลนด์ คือบุคคลจะถูกจูงใจโดยการสื่อสารเนื่องจากมีตัวกำหนดดังนี้

- 1) การใส่ใจ (Attention)
- 2) ความเข้าใจ (Comprehension)
- 3) การยอมรับ (Acceptance)
- 4) ความคงอยู่ (Retention)

ในเรื่องของการรับสื่อ ผู้เข้าร่วมโครงการเคยได้ยินชื่อโครงการอีสานเขียวจากโทรทัศน์มากที่สุด ทั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่าโทรทัศน์เป็นสื่อที่ให้ทั้งภาพและเสียง จึงทำให้ชาวบ้านมีความรู้ได้ง่ายจากสื่อประเภทนี้

ในขณะที่วิทยุเป็นสื่อที่ก่อให้เกิดความรู้เรื่องอีสานเขียวมากเป็นอันดับที่ 2 ทั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่ามีสาเหตุมาจากชาวบ้านมีสื่อวิทยุมาก และสื่อวิทยุเป็นสื่อที่เข้าถึงกลุ่มชาวบ้านได้โดยง่าย ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยในประเทศด้อยพัฒนา ซึ่งกล่าวว่า วิทยุเป็นสื่อที่มีคุณสมบัติเข้าถึงผู้รับสารได้ง่ายกว่าสื่อประเภทอื่น และเป็นสื่อที่ชาวชนบทหรือผู้ที่มรายได้น้อยสามารถหามาเป็นเจ้าของได้

กำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ก็เป็นสื่อบุคคลที่ให้ความรู้เรื่องอีสานเขียวได้มากเป็นอันดับ
 ที่ 3 ทั้งนี้เนื่องจากสื่อบุคคลเป็นสื่อที่มีอิทธิพลในการชักจูงใจและให้ข้อมูลแก่ผู้รับสารได้มาก
 ที่สุด ซึ่งในหมู่บ้านที่มีการประชุมลูกบ้านเป็นประจำอย่างน้อยเดือนละครั้ง สื่อบุคคล
 ดังกล่าวจึงมีประสิทธิภาพต่อการให้ความรู้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการได้ ในขณะที่สื่อบุคคลอื่น ๆ
 อาจให้ประสิทธิภาพน้อย เนื่องจากมิได้มีการย้ำเตือนสารบ่อย เช่น ทุก ๆ เดือน และ
 ข้อมูลจากกำหนด ผู้ใหญ่บ้าน ก็เป็นสิ่งที่น่าเชื่อถือ เนื่องจากเป็นผู้ที่เป็นผู้นำทางความคิด
 ของชาวบ้านเช่นกัน สื่อบุคคลจึงมีประสิทธิภาพในการให้ความรู้แก่ผู้เข้าร่วมโครงการได้ใน
 ระดับสูง และหนังสือพิมพ์เป็นสื่อที่ผู้เข้าร่วมโครงการรับข้อมูลโครงการอีสานเขียวมากเป็น
 อันดับที่ 4 ทั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่าการเปิดรับสื่อวิทยุและโทรทัศน์ ไม่ต้องอาศัยทักษะในการ
 อ่านและทำความเข้าใจ ขณะที่สื่อสิ่งพิมพ์มีข้อจำกัดในการแพร่กระจายมาก และผู้รับจำเป็นต้อง
 ต้องมีทักษะในการอ่านและตีความเพื่อความเข้าใจ สื่อโทรทัศน์และวิทยุจึงสามารถเพิ่ม
 ความรู้ให้ชาวบ้านได้มาก ซึ่งตรงตามที่อรุณีประภา กล่าวไว้ว่าลักษณะของข่าววิทยุสามารถ
 ได้รับความสนใจได้มากกว่าข่าวหนังสือพิมพ์ แต่ข่าวโทรทัศน์ยิ่งได้รับความสนใจมากกว่าวิทยุ
 (อรุณีประภา หอมเศรษฐ์ 2520 : 100)

ในการประชาสัมพันธ์โครงการอีสานเขียว ควรจะ ได้มีการร่วมมือกันในทุก ๆ
 ฝ่าย และใช้สื่อหลาย ๆ แบบทั้งสื่อมวลชนและสื่อบุคคล และสื่อเฉพาะกิจ เพื่อป้องกัน
 มิให้เกิดปัญหาหรืออุปสรรคในการดำเนินงานประชาสัมพันธ์ ซึ่งอาจเกิดได้จากสาเหตุหลาย
 ประการ ดังเช่น สะอาด ตัดศุภผล (2507 : 387), ช่ม ภูมิภาค (2516 : 330),
 ไชยยศ เรื่องสุวรรณ (2522 : 57) ได้กล่าวถึงปัญหาโครงการประชาสัมพันธ์ดังนี้

1. เมื่อกลุ่มประชาชนที่เกี่ยวข้องหรือประชาชนทั่วไปไม่สนับสนุน หรือ
 เห็นชอบต่อนโยบายการดำเนินงานหรือท่าทีของสถาบัน
2. เมื่อกลุ่มประชาชนที่เกี่ยวข้องหรือประชาชนทั่วไปมีที่ท่า หรือแสดง
 ปฏิกริยาขัดแย้ง หรือต่อต้านนโยบาย กิจการหรือที่ท่าของสถาบัน
3. เมื่อกลุ่มประชาชนที่เกี่ยวข้องหรือประชาชนทั่วไป เกิดความเข้าใจผิด
 อันเป็นอันตรายต่อนโยบาย กิจการ หรือที่ท่าของสถาบัน
4. เมื่อการโฆษณาเผยแพร่ข่าวสารของทางราชการไปสู่ประชาชนที่
 เกี่ยวข้องหรือประชาชนทั่วไปมีลักษณะที่ขาดแคลนข่าวสารหรือไม่เพียงพอ หรือขาดตกบกพร่อง

ซึ่งเมื่อพิจารณาคุณลักษณะของวัดทัศนชุตน์ ก็เห็นว่าปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นเนื่องมาจาก

ความเข้าใจในเนื้อหา และเกิดจากลักษณะที่ขาดตกบกพร่องของข่าวสาร เนื่องจากพิจารณาตามคำแนะนำของชาวบ้านที่เสนอมาส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องสองประการนี้ ดังนั้น จึงควรทำการปรับปรุงและพัฒนาโทรทัศน์ตามที่ได้มีข้อเสนอแนะให้มา โดยพยายามปรับปรุงสื่อให้เข้ากับเป้าหมายหลักตามแผนแม่บทการประชาสัมพันธ์ เพื่อสร้างความเข้าใจต่อโครงการ ฯ และทำการประชาสัมพันธ์กันโดยต่อเนื่อง โดยจะลงลึกในรายละเอียดให้ชัดเจนทำการประชาสัมพันธ์ทางลึกลงไปกว่านี้ โดยวางน้ำหนักไปที่ภาคอีสานซึ่งเป็นเป้าหมายแรก

อย่างไรก็ตามแม้งานพัฒนา "ภาคอีสาน" จะมีการกำหนดแนวทางที่แน่นอนถึงพร้อมด้วยปรัชญาในการพัฒนา ตลอดจนแผนงานต่าง ๆ ที่วางไว้อย่างมีระบบประกอบด้วยแผนงานย่อย และโครงการต่าง ๆ ที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างมีประสิทธิภาพ แต่การดำเนินงานตามแผนอาจเป็นไปได้โดยล่าช้า หรือบางโครงการอาจไม่บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ก็เป็นได้ เพราะสภาพโดยทั่วไปของภาคอีสานนั้นเป็นอุปสรรคต่องานพัฒนา จึงมีความจำเป็นอย่างสูงยิ่งที่จะต้องอาศัยความตั้งใจจริงของทุกฝ่ายในการดำเนินงานตามแผนที่กำหนดอย่างจริงจัง และต่อเนื่อง นอกจากนี้ทุกฝ่ายควรต้องช่วยกันชี้แจงทำความเข้าใจกับประชาชนในพื้นที่ให้เห็นถึงประโยชน์ที่จะได้รับ และพยายามชี้แจงให้เห็นว่าแผนการพัฒนารังนี้จะไม่กระทบกระเทือนต่อชนทุกชั้น และเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ร่วมมือกันโดยเฉพาะประชาชนภาคอีสาน เพราะถ้าขาดความร่วมมือจากคนในพื้นที่แล้ว การพัฒนาใด ๆ ก็คงไม่เกิดประโยชน์เท่าที่ควร วิธีการที่ดีที่สุดที่จะทำให้ชาวชนบทเกิดการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นพฤติกรรมตามที่ต้องการได้สมควรที่จะส่งเสริมให้มีการใช้สื่อมวลชนรูปต่าง ๆ ผสมกับสื่อบุคคล เพราะสื่อมวลชนสามารถแพร่กระจายความรู้ให้กว้างขวาง เพื่อให้ชาวชนบทตระหนักว่ามีเหตุการณ์นั้น ๆ อยู่ ผนวกกับสื่อบุคคลซึ่งจะช่วยสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงที่อาจจะเกิดขึ้นได้

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยครั้งนี้มีข้อเสนอแนะเพื่อนำมาพิจารณา 2 ส่วนด้วยกัน คือ

1. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในอนาคต

1.1 ควรมีการวิจัยในทำนองเดียวกันนี้ โดยศึกษากลุ่มตัวอย่างให้มากกว่านี้ จะทำให้ข้อมูลน่าเชื่อถือมากขึ้น

1.2 ควรมีการกำหนดกลุ่มตัวแปรที่ควบคุมการใช้สื่อด้วย เพื่อสามารถเปรียบเทียบผลที่ศึกษาในระหว่างกลุ่มที่ใส่อudio และไม่ใส่อudio

1.3 การพิจารณาคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างหรือผู้เข้าร่วมโครงการ ควรมีหลักเกณฑ์และวิธีปฏิบัติที่รัดกุม เพื่อให้ได้กลุ่มที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์มากที่สุดและให้กลุ่มเป้าหมายได้มีความรู้ความเข้าใจ และมีความคิดเห็นที่ถูกต้องตามที่โครงการต้องการ พร้อมทั้งจะสามารถนำไปเผยแพร่หรือช่วยสนับสนุนโครงการ ได้มากขึ้นด้วย

2. ข้อเสนอแนะสำหรับโครงการ

2.1 ควรใช้สื่อหลาย ๆ ประเภทในการให้ความรู้แก่ผู้รับสื่อ เพื่อให้ผู้รับสื่อเกิดความสนใจ และเป็นการย้ำเนื้อหาที่เสนอออกไปด้วย

2.2 ควรทิ้งวิดิทัศน์ไว้ให้กลุ่มเป้าหมายชมสักระยะเวลาหนึ่ง เพื่อเป็นการย้ำเตือนข้อมูลที่ผู้รับสารจะได้รับ และช่วยโน้มน้าวใจให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้และความคิดเห็น ได้มากขึ้น

2.3 ควรพิจารณาข้อเสนอแนะที่ผู้เข้าร่วมโครงการเสนอมาในเรื่องของการปรับปรุงตัวสื่อในด้านต่าง ๆ เช่น ควรเพิ่มเติมเรื่องที่ไม่เคยเห็นในโครงการอื่นเช่นเขียวให้มากกว่านี้ , ควรมีรายละเอียดโครงการมากกว่านี้ , ไม่ควรตัดต่อภาพเร็วเกินไป นอกจากนี้ควรใช้ภาษาที่ฉฉฉฉฉ ไม่ยาวเกินไป และให้ถูกต้องกว่านี้ , ควรให้เห็นการพัฒนาที่เป็นขั้นเป็นตอน ให้เห็นการทำงานที่แท้จริง รวมทั้งควรเสนอระยะเวลาในการทำโครงการ และประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นด้วย ยิ่งไปกว่านั้นหากได้เสนอเนื้อหาแปลกใหม่ที่จะเป็นตัวอย่างที่ดีที่จะกระตุ้นเตือนให้ผู้ชมอยากมีอยากเป็นตามเนื้อหา ก็จะเป็นประโยชน์ต่อการช่วยพัฒนาได้เป็นอย่างดี

2.4 ควรตั้งเป้าหมายที่แน่นอน ภายหลังจากใส่สื่อว่าผู้เข้าร่วมโครงการ ควรจะมีความรู้เรื่องโครงการนั้น ๆ มากน้อยเพียงใด เพื่อเป็นการประเมินผลอย่างละเอียด ภายหลังจากใส่สื่อ